ԹՈՔՈՒԱՓ

ԹԻՒ 11 1857 1 ՅՈՒՆՒՍ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԴԻՏՈՒԹԵԱՆ ԼՍՈՂՈՒԵՑ

Այս ճառը լսելնէս առաջ չեմ կրնար քանի մը խորհրդածութիւնները զանց ընել, որոնք մինչեւ հիմայ խօսածներուս բովանդակութիւնը ըրած ժամանակս միտքս եկան։ Կը մտածեմ թէ որքան մարդիկ գրեթէ ասոնց դիտնալու աշխատեցան բացատրած արդիւնքըս առաջ բերելու համար, ոմանք առանց հաստատուն բան մը իւրեն առաջարկած ըլլալու միայն լեզուներուն համեմատութիւնը ընդունելին, ուրիշները բարբարոս ազգերուն լեզուներովը խօսքեր գրեցին չգիտնալով թէ ինչու համար, մէկ ուրիշ մը որպէս թէ

զբօսնելդ կերպով մի և նոյն բանին այլ և այլ երկիրներ ինչ անուն տալերնին նշանակեց։ Ուրիշ կը մտածեմ որ ասոնք այսպէս կը գործեն. ինչ-որ մրջիւնները ամէն մէկը իրենց դուշնաքնայ հարկը հաւարակաց համբարանոցը բերած ատեններնին ամէնն ալ բանի վրայ են. մէկը կերթայ մէկալը կուգայ. և կարծես թէ մեծ խառնակութիւն մը կը տիրէ մեջերնին. և այս երթալ գալուընին՝ ճամբուն վրայ եղած մանր մունր արգելքներն ալ կը վերցընեն. բայց ամէն մէկուն ըրածը կարծես թէ մէկալներուն առաջարկութիւնը կաբէ. այսու ամենայնիւ տեսնելով որ ասոնց ամէնուն ըրածէն բերասզանց կարգաւորութեամբ և գեղեցկութեամբ մէկ յատակագիծ մը կը ձեւանայ, ինծի անանկ կուգայ որ մէկ բարձրագոյն ազգեցութեան մը և ուղղիչ և կառավարիչ ներքին դրդոզի մը նշաններ կը տեսնեմ անոնք. մեծ և օգտակար վախճաններուն համար, որ մարդոյս անխորհուրդ մտածութիւններէն վեր է։

Այսանկ բան մը կարծեմ թէ ամէն ճշմարիտ գիտութիւններուն պատմութեանը մէջ պէտք է որ պատահի։ Այսն զի ինչպէս որ գարնան տաք օրերը գուշակել կուտան որ քիչ մը ետքը ամառնային գեղեցիկ արեւուն մը ճառագայթները երկրիս վրայ պիտի ծաւալին, նոյնպէս առանձին ձիրք ունեցող քանի մի անձեր գաղտնի հաղորդակցութիւնով մը երբեմն առաջկուց կը տեսնեն. կամ մանաւանդ կը գուշակեն առաջկուց և կիմացընեն թէ ճշմարտութեան մեծ և նոր յօրինուած մը ե-

բնական կրկնելը մօտ է : Այսպէս են փիլիսոփայու-
թեան համար Պաքոն , մեր պատմած գիտութեանը
համար Լայպնից , և աւելի սրտագան յայտնութեան
մը համար Պղատոն : Ան առնը չեմք գիտեր
ինչպես կըլլայ՝ որ ամէն կողմէն բանաւորներ և
համբերող աշխատասէրներ կելլեն կուգան , հիմնար-
կութեան մը տակը կապոցներ , կամ անոնց վրայ
քարեր շարողներու պէս , այս աշխատողները
մարդ չկայ որ ճարտարապետի տեղ դնէ և տունը
առանք շինեցնէ ըսէ . վասն զի առնը շէնքին ո՛չ
յատակագիծը գիտեն և ո՛չ ինչ բանի սահմանուած
ըլլալը : Սակայն դրած ամէն մէկ քարերնին ճիշտ
իրարու կը համեմատի . և կառներուն օգտակարու-
թիւնն ու գեղեցկութիւնը կաւելցընէ : Նէ առանկ
այս կերպով շատերուն հայեցումը մէկ տեղ գալով
թէ և մէկ յատակագիծ մըն ալ յօրինուած չըլլայ ,
գեղեցիկ չափակցութիւնով գիտութիւն մը կազմը-
ւած և աղէկ հաստատուած և ուրիշ գիտութիւն-
ներուն մէջ իրեն վայելած կարգը տեղաւորուած կը
գտնուի , և վերջը կերպով մը՝ իրար ընդհանուր
կարգին կցուած շարունակ կտոր մը և ընդհանուր
ճշմարտութեան աւած մը և բնութեան ներդաշ-
նակութեանը մէկ նշանակ մը եղած կըլլայ :

Արդ՝ չեմ կրնար ըսել թէ առանկ իրարու ան-
նման քաներուն մէկ մեծ նպատակի մը ուղղուիլը
կարգադրելու տեսուչ մէկ հսկող աչք մը չկայ ,
երբ կը տեսնեմ որ այս նպատակը Աստուծոյ խօս-
քին հաստատութիւնն է , կամ մանաւանդ՝ մարդոյս
աչքի երեւցած ճարտարութեանը լրումն է . և

Տանդէ բանաստեղծին հետ կըսեմ. " առաջին շարժունը՝ բնութեան անանկ արուեստին վրայ ուրախութեամբ աչքը կը դարձնէ. և զբոսութեամբ լեցուն նոր օգի մը կը շնչէ, որ հոն դանուած գործի գալուները իրեն էութեանը կը քաշէ, և կենդանի և ըզգայուն հոգի մը կընէ, որ իր վրայ կը դառնայ (կամ իր գործերուն վրայ կը խորհըրդածէ)"։

Ըէ թէ բան բընտրելու նտեւէ եղուններուն մոլորութիւններուն ու իւնդութիւններուն կը հաւնի Աստուած, այլ ինչպէս որ այս աշխարհքիս գեղեցութիւնները աւելի սուրբ նպատակի մը կը դարձընէ, և աստ երբեմն իրեն աստուածային նախանամութեան մեծափառագոյն գործերը կը հանդիսացընէ. այսպէս շատերուն ծուռ դիտաւորութիւնով ձեռք զարկած աշխատութիւններուն վրայ կը տիւէ և անոնց կառաջնորդէ և անանկ կերպով մը կը կարգադրէ, որ իրեն հարկաւոր երեւցած ժամանակը նոր և պայծառ լոյս մը կը ծագէ աստղին այն ճշմարտութիւններուն վրայ։

Այս այս կերպով կը խօսիմ, ամէն մէկ նոր գիտութիւններուն ծագումը և զարգացումը. որպէս Թէ Աստուածային բարոյական կառավարութեանը հաստատեալ կարգին մէջ կը մընանն էապէս. առեն առ՝ն երկնքին երեսը նոր աստղեր երեւելուն նման, որ ինչպէս որ աստղաբաշխները կըսեն, արարչութեան տարեգիրներուն մէջ առաջկուց կարգի դուած մէկ եղելութիւն մըն է։ Ոչ որ դուք ալ այս մտքիս վրայ ըլլաք նէ՝ ինծի պէս

գուք ալ կիմանաք որ, ինչ ևս իցէ ուսմունքի մը պատուելիան նախապիծը ըլած առնիս չէ՝ թէ սնոտի հետաքրքրուելիան մը, կամ մարդկային ճարտարութեան յառաջադիմութիւնը ցուցընելով զգացած զուարճութեան մը բըռնուած կըլլամք. այլ փափաքիս այն է միայն՝ որ Աստուծոյ բըռնած զբաղմանալի ճամբաները ցուցընեմք. որով մէկ գաղտնի գիտութեան մը վրայ քաջշուած վարպետըը կամայ կամաց կը վերցընէ, առաջ մէկ ծայրը վեր կառնէ. ետքը մէկալ ծայրը. մինչեւ որ այն վարագոյրը բոլորովին անհետ ըլլայ: Ինչ գուք ալ նոյն զուարճութիւնը կըզգաք, որն որ ևս ինքըս կըզգամ այս միջոցներս և առնչեալ եղած պատշաճութիւնները մտադրութեամբ խոկալով՝ թէ մեր կըրթուելիան և թէ Աստուծոյ փառացը համար:

(Շարունակելի):

ՎԱՒՄՈՆԻ ԿՈՄՍ

ՆԻ ՊԸՐՈՆ ՏԸ ԼՕՋԸՆ

Պարոնը անտառին մէջ վտանգաւոր կիրպով գարնուած առնիը իր հետը գտնուող սպասաւորին ապըսպրած էր՝ ինչպէս որ իր անդը պատմեցինք, թէ և ղածնները մարդու չպատմէ. և ասոր պատճառն էր չէ՝ թէ կոմսը մեղըընալը, այլ իր յիշատակը պահպանելը, որովհետեւ այն ժամանակի թագաւորը սաս-

աիկ արգելած էր մենամարտութիւնը, և արքայական հրամանին անհնազանդ եղողները երկուքն ալ գնատապարտութիւն կը կրէին. մենամարտութիան մէջ յաղթողը կաքսորուէր, և յաղթուելով մեռնողը անպատիւ և մատաղամբառ կը սեպուէր։ Նշեմ որ սպասաւորը իարհրդապահ ըլլար նէ՝ կոմսին վրայ կոսկած չէր կըրնար ըլլալ. որովհետև միշտ պարոնը մեռաւ նէ ծովն չէ ազատուեցաւ, մէ և իր ամուսնին ալ հիւանդ էր, և շատ տարիներէ ի վեր իրարու հետ սերտ բարեկամութիւն ունենալնէ առեն մտքուս ծանօթ էր։ Ուստի անհատատ սիրոջ տալ կրնայուած սպասաւորը մը գրքան խորհրդապահ կրլլայ. և ինչ խըղճի տեր կըրնայ ըլլալ որ ըրած խոստմունքը ամայր կըռնէ։

Տը Նօլանին եղբայրները այս բանըս իմանալով կոմսէն վրէժ առնելը մտքերնին դրին. քանի իրենց մեռնող եղբօրը և բոլոր իրենց տանը անպատուութիւն չբերելու համար եղած դիպուածքին ուրիշ կերպարանք մը տուին. որպէս թէ կոմսը իրենց եղբայրը չարութեամբ և խարդախութեամբ մեռցուցեր է. և իրենք պատասխան մարդիկ ըլլալով դիւրին եղաւ իրենց բանը այս կերպով թագաւորին ականջը հասցընել. որ տը Նօլանը սիրելուն համար, որովհետև կիղճաւոր մէկը ըլլալով թագաւորին ալ հաճոյ և սիրելի ըլլալուն ճանրան պըտած էր, մանաւանդ որ աքսորի դատապարտուց Վալուայի կոմսը։ Նմին թագուհին սիրելի էր, և անոր անհկապատութեան պաշտօն ունէր. թագուհին բանին իսկութիանը տեղեակ ըլլալով թագաւորին բարեխօսութիւն ըրաւ կոմսին անմեղութիւնը հասկըցընելով պատիժէն ազատելու համար։

բայց հնար չեղաւ. Հարկ եղաւ որ կոմսը աքսոր երթայ։ Այնչափ այս միջոցս կոմսը իր հօրմէն ստացած նամակներովը հաւատոյ ճշմարտութեան ապէկ մը հաւաքելով հոգը տակակ մը կը դրէ և աւետիս կուտայ որ անհաւատութենէ բոլորովին հրաժարեալ և դարձի եկած, և քրիստոնէական հաւատոյ ամէն սովրեցուցածները պարզապէս և առանց բացառութեան ընդունած է՝ և աքսորը Աստուծոյ կողմանէ իրեն յատուկ պյղնւթիւն մը և խրատ մը սեպելով, որով աշխարհքիս բոլոր փառքերուն և պատիւներուն ոչնչութիւնը կը հասկընար, բոլորովին աշխարհքէ ձեռք կը քաշէ։

Թագուհին միջնորդութիւնը որ պատիժէն ինքը ազատելու անբաւական եղած էր, աքսորին ժամանակը կարճցուց. ատեն և հինգ տարիէն հազիւ թողութիւն առաւ. և հրաման և հրովարտակ հանել տուաւ որ Ալմոնի կոմսը և անոր հայրը Ալմոնի մարքիզը որ իր տէրն չատ առաջ՝ մեռնելով ալ Լոզանէն բանտարկութեամբը աքսորուած էր, փարիզ դառնան։ Կոմսը իր հայրը այս աւետիսը կուտայ նամակով. բայց հայրը իր աքսորանաց տեղը բարեկամներ գտնելով և հանգիստ ապրելով, չէր ուզեր մայրաքաղաքը դառնալ և նորէն մառատանգութիւններու մէջ իյնալ որոնցմէ ազատ չէին կրնար ըլլալ թագաւորներու մօտ եղող ազնիւ մարդիկ, երբ որ գէշ և չարամիտ մարդոց ազդեցութիւնը կը տեսնեն։ Աւտոի իր ծերութիւնը և հիւանդոտութիւնը պատճառելով փարիզ դալէն կը հրաժարի։

Մեռնող ալ Լոզանէն եղբայրը տեսնելով որ կոմսը

քաղաք դարձաւ և պալատն ալ երես դատ[illegible] և թա-
դուհին սիրելին է, իր հին ոխը լրիւնցաւ. միտքը
դրաւ ջանիկայ պալատէն հեռացընելու, կամ մեռցը-
նելու. ուստի առջի քերանը ամէն նատած ելած տեղը
անիկայ կը բամբասէր և կը ղըպարտէր, բայց կոմսին
քրիս. ոնէավայել հնդուխինը և անուշ վարմունքը
և խոհմութիւնը տը [illegible]օգանին ղըպարտութիւններն
անպատուղ կընէին. և ինքը իրեն չարախ.ս սկսաւե-
լով իր համբաւը կորսընցընելու վրայ էր: Ընոր հա-
մար երկրորդ միջոցին ձեռք դարկաւ. ուղից կոմսը
մինամարտութեան հրաւիրել և անանկ մեռցընել, ինչ-
պէս կոմսը իւր եղբայրը մեռցուցած էր:

Օր մը մէկ ւոմսակ մը խրկեց կոմսին, որով
կը հրաւիրեր անիկայ որ Վ[illegible]ենսանի ցանկապատը եր-
թայ: Վազղիացւոց մէջ մէկ հինուց արմատացած
նախապաշարում մը կայ, որ ոչս կերպ հրաւէր մը
չընդունիլը մեծ ամօթ սեպուած է. և այս նախապա-
շարումը վերցընելու համար թագաւորներուն հրո-
վարտակները և օրէնքները անբաւական եղած են.
օրինազանց գանուողներուն դրուած սաստիկ պատիժ-
ները օգուտ մը չեն բրած. ասոր եւրոպացիք պա-
ռ-ոյ [illegible]ձ կըսեն. և պատիւը օրէնքէն և իր կեանքէն
անգամ մեր բընդոդի մը համար՝ պատիժ կրելը
երկիւղն ամենուին ապդ.ցուցած էր:

Կոմսը, որ տասն և հինգ տարի առաջուան գա-
ղափարները հիմայ չատ մաքրած էր, տոմսակը կը-
նոջը ցուցուց. բայց ինքը պատիւը կորսընցընելէն
վախնալով հրաւիրուած տեղը երթալը միտքը դրաւ:
Իմիւն տոմսակը նշինհետայն թագուհիին տարաւ.

թաքուհին մարդ հանից որ Լօղանը գտնելու և իրեն կանչելու. Կոմսին ալ մարդ գնաց. բայց երկուքն ալ աբգեն Վէնսանի ցանկապատին ճամբան բռնած էին. չգտնուեցան։

(Հարո-Նաֆէլի)։

ԿԱԼՎԻՆ

ԵՒ

ՆԻՐՎԵՆԴՈՒՍ

Կալվին իրեն քանի մի մոլորութիւնները ձգելէ յետոյ Ժընեվացիներուն իրենց ուղղափառ վարդապետութիւն և սուրբ գրոց վարդապետութեան համաձայն կըլլեցընելէն ետքը ուզեց որ առաջուց ունեցած հաւատքին յիշեցընող և մըտքերնուն մէջ արծարծելու և կենդանի պահելու բաւական գիրք ձեռքերնին չգըտնուի։ Ուղղափառներուն ձեռքէն ժամագիրքները ժողվել տուաւ. հոգևոր երգերը, շարականները, տաղերը, մեղեդիները խստիւ արգիլեց. ձեռքերնին կը մնար քրիստոնէականը, որկէց իրենց հաւատքը կը սովրէին. Ըսիկայ աշխարհաբար լեզուով շինուած էր որ առ հասարակ ամէն մարդ, գիծուն և տգետ, կըրնային հասկընալ. ապրեմտեան եկեղեցւոյ մէջ Աստուածային պաշտա-

մունքը թոխմնէրէն կարգալը ապօրինաւոր սեպող բողոքականներուն նախահայրը Կալվին՝ որ ինքն ալ Աստուածաշունչը գիրքը աշխարհաբար թարգմանել տուած էր. որպէս զի ամէն մարդ կարդայ և հասկնայ և իր հոգուն անկէ օգուտ, բուն իսկ հաւատք ստանալու համար չհնուած քրիստոնէական բոլորովին վերցնելու չհամաձայնեցաւ ալ նէ լատիներէնի թարգմանեց. որպէս զի ուսումնականը չգիտնալով իրեն մոլորութեան մէջը ստիպելը դիւրին ըլլայ: Այս դրքին թիկպէտ 1538 ին Պազիլեա քաղաքը տպուած օրինակին ճակատը միայն Կալվինին անունը գրուած է, բայց ամենք կ՚օգտագործեն քարոզիչ ծարկին կուտան. և ոմանք կըսեն որ Կալվին և ֆարել մեկին աշխատեցան առաջ վրայ: Այս քրիստոնէականը կալվինի սահմանադրո-ՐՈՒՆ ըսուած մեծ գրքին համառօտուած էր, և մէջը Աստուածաբանական խորին խնդիրներու վրայ ալ խօսքեր մտած ը լալով լատիներէն չըլլար ալ նէ ամէն կարգացող չէր հասկընար. հասկցողներն ալ կը մոլորէին:

Կալվին Ժընեվա հասնելէն քիչ մը առաջ Վարտէնեայի պետութեան ձեռքն էր քաղաքը. և դոհ չըլլալով քաղաքին երիտասարդները յանկարծ դէն ածած և քաղաքը այն պետութեան ձեռքէն աղատած էին. և ասոնք այսինքն կարճցնչ անունով կը ճանչցուէին: Կալվինին բընակած ընդհացքը ասոնք վարտէնեայի պետութեան ատենը տեսած ըլընալնէն աւելի գըտնելով չէին քաշեր. մենք քաղաքիս այս բընակարին ձեռքը տալու համար մի սպասե-

նախչէն ազատեցինք կըսէին. և Կալվինի դրած օրէնքներուն և կանոններուն յայտնի կը հակառակէին: Ասոր Կալվին խորագիտութեամբ զինքը իբրև հաւատոյ մաքրութեան պաշտպան ճիներվոցիներուն կըլլեցընելով այտկինօսներուն ազդեցութիւնը ոչընչացընել կը նայէր. և անոնց վերջին հարուած մը տալու համար խորհեցաւ ուրիշ բոլոր քրիստոնեականները վերցընել, և միայն իրեն շինած վերոյիշեալ քրիստոնէականը ընդունել տալ, և ասոր համար քաղաքին խորհրդականներուն տուաւ որ քննութիւն: Ասոնց մէջ ընդունելու կամ չընդունելու համար վէճ եղաւ և երկանկէկ ալ քշեց, բայց վերջապէս հաձութիւնին առաւ և հրատարակեց. այն առնելը Կալվինի հակառակորդներն ալ մէկ գիրք մը ունեցան, որ ի՛նչ հաւատալիքներին իրենց պիտի սորվեցընէր, թէ որ հասկընալու կարող ըլլային:

Վարդի անուն մէկը որ բողոքականութեան մէջ ընկած էր, և Կալվինի սահմանադրութեանց գիրքը մատրութեամբ կարդալով մեջը մոլորութիւն գտեր էր, և ինքն ալ հաւատոյ քարոզիչ պաշտօն ունէր երբ տեսաւ որ այն գրքին վարդապետութիւններուն համաձայնութիւնը պարունակող քրիստոնեականը ժողովրդեան ձեռքը պիտի տրուի, մտածելով որ սուրբ աւետարանին հաւատքը վտանգի մէջ է՝ սիրտը վախ մտաւ, ուստի բողոք գրեց Ցուիցերիի բողոքական եկեղեցիներուն թէ սահմանադրութիւնց գրքին մէջ արիոսական մոլորութիւն ծածկուած է: Կալվին նեղացաւ և բողոք մըն ալ ինքը գրեց Պեռնա քաղաքին կրօնական ժողովքին. երբ

կուքն ալ հոն կանչուեցան և վիճեցին։ Վարօլի գկալվինը իբրեւ քրիստոնեայ ալ ընդունիլ չէր ուզեր. որովհետեւ սուրբ Երրորդութեան հաւատք չունենալը անոր դրքէն ալ ստուգած էր. և քրիստոնէութեան դուռը սուրբ միստութիւնն է. և միստութիւնը յանուն սուրբ Երրորդութեան կ'ըլայ։ Կալվին հարկադրեցաւ հոն խոստովանիլ Թէ մկ հատիկ Աստուծոյ կը հաւատայ յերիս անձինս, որ են Հայր և Որդի և Հոգի սուրբ. բայց ըսաւ, Athanasius (սուրբ Հայրապետին) հանգամակին պէս չէ. որովհետեւ Աստուծոյ եկեղեցին անիկայ ընաւ երբեք ընդունած չէ։ Վարօլի իր հակառակորդը կըսափսէր սա հարցմանը պատասխան տալու, Թէ ո՞րն է այն Աստուծոյ եկեղեցին որ սուրբ Հայրապետին հանգանակը չընդունիր։ Հարցումը բռնադատիչ էր. և պատմութիւնը չըսեր մեզի Թէ Կալվին սրբոյն Athanasius հաւատամքը հերքող ո՞ր եկեղեցին կըրցաւ ցուցընել, Աստնք կը պատմէ Ռաւլ Հէնրի գերմանացի բողոքական մատենագիրը Կալվինի վերջ պատմութիւնը մէջ, Անինելթայի գրատան ձեռագիրներէն առնելով։

Կալվին այս առիթով իմացաւ որ՝ իրեն գաւառներուն հաւատքը իր ունեցածին ամէն կողմէն նման չէ. ուստի տարտամ կերպով սուրբ Երրորդութիւնը անոնց առաջը գաւանելէն ետքը վախնալով, չըլայ որ Վարօլիին կողմը բռնեն, ուրիշ կեղծաւորութիւն մըն ալ ըրաւ. 1530 Թուին հրատարակուած հերետիկոսաց գաւանութիւնը ընդու-

նեց և ըսաւ. «Մեր բանը չէ՛ սովընեցընելը թէ՛ մեղի պէս չհաւրհոդները հերետիկոս են»։ Ցրաւի իր բանը չէ՛ր նէ՛ ի՞նչ էին այն հալածմանքները որ Հռինէվրայի մէջ հանուց չէ՛ թէ միայն իրեն պէս չհաւրհոդներուն դէմ, այլ նաեւ իրեն գաղտնի խորհածին համեմատ խորհողի մը դէմ։ Պէհնայի ժողովքը հարիւր քսան և երեք հոգիէ բաղկացեալ էր. և պատմիչը կըսէ որ՝ իրեք ճինէվրացիներէն զատ հազիւ երիւր կամ երեք հոգի կային որ լատիներէն գիտէին, որ այն ատենը Եւրոպայի իմաստունները ամէնն ալ գիտնալու էին։ Կալվին գիտէր թէ իր դատը վաստկելու համար ինչպէս մարդոց բողոք ընելու է։ Հելվետեան դաւանութիւնը ընդունելը ասոնց աչքին մխիր փչել էր։ Ժողովականներուն ուրախութիւնը եւս առաւել շատցաւ երբ Կալվինին հաւատոյ դաւանութիւնը լսեցին։ Կալվին դաւանութիւնը տալէն ետքը՝ Վարօլին շուն և խոզ անուանելով խօսքը լըմընցուց։ Վարօլի այս որ լսեց՝ ուսերը վեր վերցընելով քովինին ըսաւ. բարեբաղդաբար լութեր խոզերուն և շուներուն ալ տեղ կուտայ երկինքի արքայութեան մէջ։ Նոյնպէս լութեր ասիկայ ըսած է Տիւ–Էոփն գրքին մէջ։

Ժողովը Վարօլին գտտապարտեց և վճիռ տուաւ որ Ռուիցերիի երկրէն ելլէ. բայց Վարօլին սիրտը այս վճիռէն աւելի ցաւցուցեր էին ժողովականներուն հանգամանքները. որ իրենց չգիտցած և չհասկըցած բանին վրայ վճիռ տալու կը յանդգնէին. և երբ Կալվին իրեն անարգական

խօսքեր խոսնցաւ նէ՝ մէկն ալ ներանը չթացաւ և չըսաւ թէ այս ժողովքիս մէջ այդպիսի խօսքեր չվայլեր : Ընոր համար Գէռնա քաղաքը աղանդաւոր բողոքական մըսնող Կարօլին՝ անկէց դուրս ուղղափառ եղաւ : Ընկէց առաջ շատ խմաստուն և խելացի մարդ էր , որ բողոքականութեան հզօր առոյգան և պաշտպան եղած էր Լաւզաննա քաղաքը եղած հրապարակական վիճաբանութեանը մէջ . լուսաւոր միտք ունէր և սուրբ գրոց շատ հնուտ էր կըսէին : Երբ որ Գէռնայի ժողովքին վրայ բողոքականութենէ պատուեցաւ , իր հին ընկերները պիտան հաչակել թէ Կարօլի խաւարային մարդ մըն է . թանձր տգիտութեան մէջ ընկած . և քահանայ մըն է՝ որ ամէն տեսակ խաղբախութիւն և խաբեբայութիւն գործած է :

Ս. Լիւրա՛ի Կարօլին ըրած ամբաստանութիւնը կրնար մէկ անձնական առնչութենէ մը ծագած հասկըցուի . այլ հետեւ պատահածներէն կերեւի որ իր կիրքը ղեկավարել գիտցող մարդ մը չէ եղեր . առաջ մէկ կիրքն մը յաղթահարելով , գուշէ կարգուիլ ուզելով այն առիթներու բողոքականութիւնն ընդունող կարգաւորներուն պէս՝ բողոքական եղաւ : Ետքը Գէռնայի վէճերը լսելով բարկութեան կիրքը իրեն բողոքականութիւնը ձգել տուաւ , ասոնց պէս կիրք մըն ալ կրնար Կալվինի դէմ մէջ արիւսական ազանդ գտնել տալ անոր : Կայ Կարօլի ժամանակներուն մէջ , 1560ին , Հանրիխ Գէնսայմ անուն գրագէտ մը կալվինի առհասարակ-ըմեռնց գիրքը համեմատութեամբ և մտադրութեամբ կար-

ԱՍԱՑ, և այս ալ մեջը արիմաթեայ ազնուական մարդ մը կոչուած Յովսէփ, որ ինքն ալ Յիսուսի աշակերտ էր, բայց գաղտնի՝ Հրեաներուն վախէն, խնդրեց Պիղատոսէ որ թոյլ տայ առնել Յիսուսի մարմինը։ Եկաւ նաև Նիկոդեմոս, որ առաջ գիշերով եկած էր Յիսուսի մօտ, և բերաւ հարիւր ոտքանոց մոռ և ալոյի խառնուրդ։ Առին Յիսուսի մարմինը, փաթթեցին սպիտակ կտաւներով, անուշահոտ դեղերով, ինչպէս Հրեաներուն սովորութիւնն է թաղել։ Ուր խաչուեցաւ, հոն պարտէզ մը կար, և պարտէզին մէջ նոր գերեզման մը, որուն մէջ դեռ ոչ ոք դրուած էր։ Հոն դրին Յիսուսը, որովհետև Հրեաներուն Պասեքի տօնին պատրաստութեան օրն էր, և գերեզմանը մօտ էր։

Ա. Կիրակի օր, Մարիամ Մագդաղենացին և ուրիշ կիներ գացին գերեզմանին առտուն կանուխ, երբ դեռ մութ էր, և տեսան որ քարը գերեզմանէն վերցուած էր։ Վազեցին Պետրոսին և միւս աշակերտին մօտ, որ Յիսուս կը սիրէր, և ըսին անոնց որ Տէրը գերեզմանէն առած էին, և չգիտէին թէ ուր դրին զայն։ Պետրոս և միւս աշակերտը գացին գերեզմանը, և տեսան որ դատարկ էր։ Յետոյ Յիսուս երեւցաւ Մարիամ Մագդաղենացիին, ապա միւս կիներուն, ապա երկու աշակերտներուն, որոնք Էմմաուս գիւղը կ՚երթային, ապա Պետրոսին, ապա տասնըմէկ աշակերտներուն միասին, ապա հինգ հարիւր եղբայրներուն միանգամայն, ապա Յակոբոսին, ապա բոլոր աշակերտներուն միասին։ Վերջապէս Յիսուս երկինք համբարձաւ։

Ասոնք են Յիսուսի յարութեան ապացոյցները։ Ասոնք ամենքն ալ ճշմարիտ են, և ոչ ոք կրնայ ուրանալ զանոնք։ Ասոնք ամենքն ալ ճշմարիտ են, որովհետև ամենքն ալ ականատես վկաներ են, որոնք ինքնին տեսան զանոնք։ Ասոնք ամենքն ալ ճշմարիտ են, որովհետև ամենքն ալ ականատես վկաներ են, որոնք ինքնին տեսան զանոնք, և ոչ ոք կրնայ ուրանալ զանոնք։

Ասոնք ամենքն ալ ճշմարիտ են, որովհետև ամենքն ալ ականատես վկաներ են, որոնք ինքնին տեսան զանոնք, և ոչ ոք կրնայ ուրանալ զանոնք։ Ասոնք ամենքն ալ ճշմարիտ են, որովհետև ամենքն ալ ականատես վկաներ են, որոնք ինքնին տեսան զանոնք, և ոչ ոք կրնայ ուրանալ զանոնք։

զինտինոսի Ա՛ենդիլեայ ։

Բ ։ "Արդին Աստուծոյ իր պաշտօնին կողքին, և ըստ Աստուածութեան ալ՝ Հայրէն պըղտիկ է,, ։ Նաեւ առ բոլոնիացի եղբարս ։

Գ ։ "Հրէտակներուն և մարդոյ պես Քրիստոս ալ տգիտութիւն ունեցաւ,, ։ Ակն ։ Ատէ ։ գլ ։ իգ, Ակն ։ Ղուկ ։ բ ։

Դ ։ "Արդին Աստուծոյ անխոհրդածաբար մեկ միտք մը կունենայ, որկից պէտք կըլլայ հետ մը հրաժարիլ,, ։ Ակն Յովհ ։ գլ ։ ժա ։ ժբ ։

Ե ։ "Քրիստոս իր հարցին անկարելի բան մը կուզէր ։ պէտք էր որ իր միտքը պատժուէր և ետ կանչուէր ։ այնօրիքը աղեկ մտածուած չէր, ցաւոյն բռնութենէն բերնէն ելած էր ։ անոր համար սրբագրուիլ պէտք եղաւ,, ։ Ակն ։ Ատէ ։ գլ ։ իգ ։

Ահա՛ ասոնք են Քրիստոսի աստուածութեանը վրայօք Կալվինի ունեցած վարդապետութիւնները ։ և հիմայ ալ Ա՛ինեվրայի մէջ Քրիստոսի աստուածութիւնը ընդունող բողոքականները քիչ ատեն մը անունով կը ճանչցուին ։ որ կնշանաւոր ըսել է ։ ուրուհետեւ ինչպէս կերեւի կը կարծեն թէ ասոնք զ՝Քրիստոս Աստուած կը դաւանին Կալվինի պէս, պարզապէս նոյն չէ ըսելուդ համար ։ Ընվիեր անուն Ա՛ինեվրացի իմաստուն բողոքականը համարձակած է իր ասկէց քանի մի տարի առաջ շինած մեկ գրքին մէջ ըսելու, թէ Քրիստոսի Արդի Աստուածոյ կենդանւոյ ըսելը արեւելեան, ոճ է, որուն նման զրուցուածքներ Հոմերոսի մէջ ալ կը գըտնըւին կըսէ ։

Ըսաքանս կալվինին իր բուն հաւատքին. կամ աւելի շիտակը ըսենք, անհաւատութիւնը վրայ իբրեւ նախաշաւիղ տեղեկութիւն դնելէն ետքը գանք Ակվէդուսին պատմութեանը։

(Շարունակելի)։

ԵՐԿՐԱՇԻՐԿԱՅ

Ն՛եղոսէ էլ Միֆրահ։ Բրաբիայի և Եգիպտոսի մէջ կարմիր ծովը մըտնելով մէկ նեղուց մը կը ձեւացընէ. որուն բերանը կամ ովկիանոսի կողմը Պապէլ մանտեպ կըսուի։ Ա՛յս նեղուցին բերանին ամբողջ լայնութիւնը, Հապէշստանի առաջին Ակյան հրուանդանէն առնելով մինչեւ դիմացի Բրաբիայի կողման հրուանդանը՝ 23,330 մէտրօ է, որ կընէ 14 ու կէս մղոնի չափ, և այս միջոցիս մէջ քանի մը կղզիներ. որոց մեծը որ կըսուի արաբերէն Ն՛եզայիր էլ Միֆդահ, եւրոպացիները բերիմ կանուանեն. և իրեն հետեւ եղած ուրիշ կղզիներովը մէկ տող ծովը երկու անհաւասար մասն կը բաժնէ. մեծ նեղուցը 11 մղոն մէկ քառորդ, և պզտիկ նեղուցը 2 մղոն. այս կղզին հիմակուան բուն անունն է Պհրուն. Ն՛եզայիր էլ Միֆդահ ըսուելը դիրքին համար է. վասն զի Կարմիր ծովուն որպէս լեզ բանալիքն է։ Հին առնեները Պիտոդորեան կղզի կըսուէր։ Ծովեզերքը հրաբուղսէ դէպացած քարերով բաղկացած է. հարաւային արեւմտեան կողմը աղեկ նաւահանգիստ մը ունի. միւս

կողմերը բարձր ապառաժներով անմատչելի եղած է, և կղզին ծովուն երեսէն մէր երեւելի բարձրութիւն ունի: Վեմերը քարուտ և անբեր է. որով տաքութիւնը սաստիկ կըլլայ. կղզիին մէջ բան մը չբուսներ. բայց օդը շատ առողջ է: 1801 թուին անգլիացիները քիչ մը առեն այս կղզիին տիրելով ծովեզերքը քանի մը կատր բան չնեցին. որոց աւերակները մինչեւ հիմա կը կենան: Ո՛ւմէ բնակիչ կայ մի. և ո՞ւքան. այս տեղեկութիւններս առուղը այս խնդիրներուս պատասխան ըլլալու բան մը չըսեր:

ԴԻՐԱՏԻՏՈՒԹԻՒՆ

Երբոր Աբրահամ նահապետին կինը Սառան մեռաւ, նահապետը անոր մարմինը թաղելու և իր ընկեր գերեզման ընդելու համար՝ Մուքեմ քաղաքին քով, ուր է Հեբրոնուան Մապղուս քաղաքը, Եմմորէն որդի մը առաւ: Ընչինդոց գիրքը որ ասիկայ կը պատմէ, կըսէ. «և ստացաւ դաշտակ անդին ուր էհաբ վրանը իր Եմմորայ Հօրէ Մուքեմայ, հարիւր ոչխարի» (գ. 19). ըսել է որ այն տեղին դին Աբրահամ նահապետը հարիւր ոչխար տուաւ:

Ասոր սուրբ Ստեփաննոս բաղմաթիւ ժողովրդեան առաջն ըրած առնելագանութենէն մէջ այն գործին արձանագրով կամ ստակով առնուած կըսէ. «ի տան յայրին զոր ստացաւ Աբրահամ գնով արծաթով յորդւոցն Եմմորայ ի Սիքեմ» (գործք է. 16):

Այս երկու խօսուածքը, երկուքն ալ սուրբ գրոց մէջ, իրարու հակառակ կերեւին։

Անհնիները ծննդոց գրքին մէջ ոչխար բառին տեղը գործածուած երրայական բառը նայեցան. որ է ՙԷխէրա. և այս բառը երբայական լեզուին հետ հաւասարութիւն ունեցող արաբերէն կամ քալդեերէն կամ ասորերէն լեզուներու մէջ անծանօթ է. սուրբ գրոց մէջ ալ միայն ծննդոց գրքին նշանակուած տեղը գըտնուելով, ճշդիւ նշանակութիւնը անծանօթ ալ էնէ՝ հոմանասունք և ամէն հին թարգմանները որ երբայական լեզուն պէտի գիտէին հարկաւ, նմանապէս ոչխար թարգմանած են. միայն Օնքելոս, որ հին ատենը Ասուրաստանուընչը քաղդէացւոց լեզուին թարգմանած է մեկնաբանութիւնն կերպով, և Երուսաղէմի հին ռաբբիներուն դարձեալ բուռած քալդեերէն թարգմանութիւնը, նոյն ՙԷխէրա բառը մարդարտի շղթք կը թարգմանեն. բայց ասով ալ տարակոյսը չըլուծվեր. որովհետեւ մարգարիտը արծաթի չէ։

Անհնիներն ամենք ծննդոց խօսքն ու սուրբ Ստեփանոսի բառը միաբանելու համար ըսին որ՝ Աբրահամ նահապետը յիսուի արծաթի տուաւ. բայց տուած արծաթին վրայ ոչխարի պատկեր գրոշմած ըլլալուն համար ոչխար կըսուէր։ Այս բանէն հասատատելու օրինակ ալ չէր պակսեր. բայց իրենց լատիներէն ԲՀՏՈՒՆԻԱ բառը առին որ գրամ ըսել է. բայց ԲՀՏՈՍ բառէն եկած ըլլալով որ ոչխար ըսել է, կը ցուցնէ, որ հին հռոմայեցիներուն գրամները վրայ ոչխարի պատկեր գրոշմած էր. և անոնք անկէց մեզ, Ասոր պէս է տանկաց մէջ ապրանքը

Ե ⁘–Շ–ը– բառաձևները. Հայտնի է որ վրանին առիւծի և թռչնոյ պատկեր ըլլալուն համար. և փէրեհիլէ բառաձևը, վրան սիւն գրուածք ըլլալուն համար: Բայց ասոնց մէկին ալ բուն խնդրոյն նման չէ. Հռոմայեցիները իրենց սահմանն ըՙբուս ըսէին, և տաճկերը վիրայնեալ սահմաններուն ապահ Ե ⁘–Շ–ը փէրհի բսէին նէ՝ նշմանը կըլլար: Ասոնցմէ աւելի յարմար օրինակ է ռուսերուն ⁘–Շ–ը բառակ, որ հոգեբն քարակընելով քարէկ կամ քարէք են ըսեր, և հարիւր հատը մէկ գարպօվանց կընէ: Ասոր բառը սկիւթացիներուն ընդունէն ելլելով, որ ռուսերն ալ ըստ մասին այն ազգէն ծագած են, կը նշանակէ ը–ն. և անշուշտ այս բառակներուն վրայ տասն մը շունի կերպարանք դրոշմած ըլլալով այս անունը տըրուած է. և հիմայ թէ որ մէկը ըսէ թէ հարիւր ը–նը մէկ գարպօվանց կարժէ, կամ մէկ գարպօվանցը հարիւր ը–նէ արժէք ունի, լսողը կարծելով թէ խօսքը կինգպլի շունի համար է՝ կը սխալի. բայց խօսքը նայն է ինչ որ ըսեր. հարիւր ⁘–ՇԲէնը կամ ⁘–ՇԲէնը մէկ գարպօվանց կարժէ: Ասոնք քօրեթք բառը որ ուղղակի շուն ըսել է. շնագրոյմ դրամի տեղ առնըւած է. նմանապէս Ըրրահամու ժամանակին ալ քեսիպ՝ որ ոչխար ըսել եղած պիտի ըլլայ, ոչխարագրոյմ սեակ կը նշանակէ. և ասով սուրբ գրոց խօսքերը շատ ազեկ կը փարատին:

Կը մնայ ստուգել թէ յիրաւի այն տունը քանանացիներուն մէջ որ հրեաստանի բնակիչներն էին. այդպես ոչխարագրոյմ դրամ գործածել կըլլա՞ր. հին դրամներուն մէջ հիմայ ասանկ դրամ չգտանուեր ալ նէ՝ վերոյիշ-

Հալ մեկնութեան ուժը չէր կրնար, ուրիշ լեզուաց մէջ նման բանի գործածութիւնը այս մեկնութիւնս կը հաստատէր. և քանանացիները կամ փիւնիկեցիները (որ քանանացիներուն ծովեզերեայ ազգն էին), այդպիսի սովորութիւն չունէին ըսելու հաստատուն մէկ փաստ մը չկայ։ Նոյն ուղղակի ապացոյց ալ գըտնուելու։

Վերջը անուն անգլեացի մը՝ Կիպրոսի կնիքուած ըսուած հին քաղաքին աւերակներուն քովը մէկ գըրամ մը գտաւ և հրատարակեց. և Մունդէր անուն տանիմարքացի մը 1822 ին ասոր վրայ ճառ մը շինեց, որուն մէջ կըսէ թէ այն արամէէ է, յայտնապէս փիւնիկեցիներու գրած է. որովհետև մէկ երեսը որ ուշադրի պատկեր է, միւս երեսը փիւնիկեցիներու գիր գրուած է. և գրամին հին ըլլալն վրայ ամենեւին տարակոյս չկայ։ և կըթնայ ըսուիլ որ հին փիւնիկեցիներուն, և անոնց սահմանակից և ազգակից եղող քանանացիներուն գործածած ստակն է։ Ուստի կարկոյ վերցնել մեկնութեան ճիշդ գրամագիտական հաստատութիւնն է։

Ըսինք որ փիւնիկեցիներուն բուն երկիրը քանանացւոց երկրին կամ Հրեաստանի ծովեզերեայ քաղաքներն են. ինչպէս են հիմակուան Պէյրութ, Սայտա, Սուր, Աքքա։ Ասոնք, Աքքա մեծագոյնը, քաղաքներ. ինչպէս կըսուի որ Կիպրոսի մէջ գըտնուած ստակ մը փիւնիկեցիներուն և քանանացիներուն հին ստակը ըլլայ։ Այսպէս գիրը փիւնիկեցւոց գիր ըլլալն ստուգութիւնէն եռքը այդ խնդիրը պարապ է. ստակ մը մէկ տեղացի ուրիշ տեղ երթալու հազարաւոր ձամբայ

կայ։ Փիւնիկեցիները ուրիշ առեն ծովեզերք բնակող ազգերուն պես վաճառական էին. ծովու վրայ ուրիշ աշխարհս ապրանքներ հոդուրձին կրնեին. մինչեւ Իսլանտա որ Ինկլիզտառայ արեւմտեան կողմը մեծ կղզի մըն է. ատոր փիւնիկեցւոց երկիր կ՚ըսուա ը՛րքան հնուս է նե ատկից առաջ պատմութիւն հնուս է. փիւնիկեցի դաղմական գործեր կատարած ըլլալու նշանները կան. ատոր նայելով չատ դիւրին էր Կիպրոսի մէջ ալ փիւնիկեցի դաղթական հաստատուիլը.

ՀԻՆԵՐՈՐԴ

ԱՐԿ ՀԻՆ ԱՐԱՆՏԻՈՒԹԻՒՆԸ

Հնութեանց հարեւանցի տեղեկութիւն ունեցողները կը կարծեն թէ՝ մէկ հին դրամի մը կամ հնուց փորագրուած քարի մը վրայ խաչի նշան տեսնուիլը նոր ըլլալու նշան մըն է. քանզի այնպես կերեւի իրենց որ՝ Քրիստոսի տեսնուն մերոյ խաչելութենէն առաջ այս սուրբ նշանը յարգութիւն չունէր. և այս յարգութիւնը քրիստոնեութեան տարածուելէն ետքը, այսինքն Մեծին Կոստանդիանոսի քրիստոնեայ ըլլալէն ետքը սկսած է։

Նայց մեր մարդկային ազգին փրկութեան խորհուրդը առաջկուց յայտնուած էր. հին օրինաց մարգարէները գուշակեցին. և հին ժամանակէն յայտ-

նուած ըլլալով ամէն ազգերու ծանօթ էր որ կուա-
պաշտութեան մէջ իմնալուն ետքն ալ այս աւան-
դութիւնս պահեցին. և իրրեւ խորհրդական նշան
մը՝ թէ՛ դրամներուն և թէ՛ փորագրութիւններուն
մէջ գործածեցին։ Ու յիրաւի՝ մարգարէները Աբիա-
տոսի տեսան մերոյ չարչարանքին ամէն պարագա-
ներովը ստորագրութիւնը կընեն. իր սեղանակիցէն
մատնութիւը, գատաստանի քաշուիլը, ղպարտուիլը,
երեսը թքնելին, ապտակելին, ծեծելին, ձեռ-
քերն ու ոտքերը ծակելին. քացախ և լեղի խըմ-
ցունելին, և պատմուհանը աւանց կտրելով՝ վրան
վիճակ ձգելին, եւայլն. ի՞նչպէս կը լայ որ սուրբ
Խաչին վրայ մէկ գուշակութիւն ալ մը եղած չըլլայ։
Ու այս գուշակութիւնս կերեւի որ մարգարէներուն
գրաւոր մարգարէութիւնէն հին եղած պիտի ըլլայ.
որովհետեւ սուրբ գրոց բնաւ տեղեկութիւն չու-
նեցողներուն մէջ ալ, ինչպէս են Չինացիները,
սուրբ Խաչին նշանը կայ և յարգութիւն ունի։

Կայտնի է որ Չինաց գրերը նշանագիր են,
այսինքն՝ ամէն մէկ գիրը մէկ մէկ բառ կը նշանա-
կեն. և Խաչը անոնց մէջ բառութեան և ոգորմա-
թեան նշան է։ Ու աւանդութեամբ պատմութիւն
ալ կայ մէջերնին. որպէս թէ՝ Հօանկ-գի անուն մէ-
կը՝ որ աշխարհի մէջ առաջին մեղաւորն եղաւ, երբ
կու կտոր փայտ իրար կցեց մէկը դէպ ի երկայ-
նութիւնը և մէկալը դէպ ի լայնութիւնը իրարու
վրայ դնելով, և աւով բարձրեւն Աստուած պատ-
ուել կուզէր. ասոր համար Ահեն-Նուէն ըսուե-
ցաւ կըսէ Տէհօգրէյ, Չինաչի պատմագրաց հաղ-աջ

անունով գրուածքին մէջ. և ասիկա եղաւ առաջին մեղաւոր մարդուն տնկած քաւութեան նշանը։ Ուրեմն պատմութիւնս կը յուշընէ որ Ադինայ մէջ հին աւանդութիւն եղած ըլլայ թէ՝ մարդկային ազգին փրկութեանը համար աշխարհը պտլու Աստիսան փրկութեան գործիք պիտի ընէ տուրբ խաչը. որուն ձեւը նկարագրեց և ներկայացուց Հօանկ-դի։

Այս մարդոյս անունն ալ նշանական է։ Հօանկ-դէ, կարմիր պէր ըսել է. Ադամ բառն ալ որ Եդեմ բառին հետ նշանակութեան հաստատութիւն ունի, կարմիր ըսել է. և Եբրայեցիները կարելի է թէ անունէն առնելով Աստուած զԱդամ կարմիր հողէ ստեղծած կը կարծէն։ Տէր ըսուելն ալ յայտնի է. Աստուած զԱդամ ստեղծելէն առաջ ըսաւ. արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում և ըստ նմանութեան. և տիրեսցէ ձկանց ծովու և թռչնոց երկնից, և ամենայն գազանաց. և երբ որ անոր օգնական Եւան ստեղծեց, որ այն ալ մարդ էր, Ադամ անոր վրայ ալ իշխան դրուեցաւ. ինչպէս որ ինքն աստուածն ըսաւ Եւային. առ այր քո դարձ քո, և նա տիրեսցէ քեզ։ Ուրեմն այսպէս Հօանկ-դի, անունին նշանակութիւնովը կը յայտնուի թէ Ադամ է։

Ահա ուրիշ նշան մըն ալ Հօանկ-դի և Ադամ մի և նոյն անձն ըլլալուն, այն է որ աւանդութիւնը կըսէ թէ աշխարհիս մէջ մեղք ընկնող առաջին մարդը Հօանկ-դի էր. ուրեմն պրոց պատմութենէն ալ գիտեմք որ առաջին մեղուցեալ մարդը Ադամ է։ Ուրովհետեւ Ադամայ մեղք մտնելուն հետեւութիւնն է մարդոց մէջ տեսակ տեսակ ցաւե-

րան. և հիւանդութիւններուն մէջ նկատելը հօանկ-
դի եղբէն, այսինքն՝ մեղք մէջ նկատելն եղբը,
ըստ էն Յուդէն ըսուեցաւ. որ ըսել է՝ քաւու-
թեան կարօտ մարդ. կամ՝ մարդ-քաւութիւն. որ-
պէս թէ իր մեղացը քաւութիւնը ըլլալու ցաւերը և
վիշտերը իրեն վրան կրող: Ադամայ ալ ինա ըս-
ուած է արեւելեան լեզուով, (որկէց առնուած է
նոյա բառը, որ կին ըսել է. և ինան բառը, որ
սովորական նշանակութեամբ մարդ ըսել է): Ինա
բառին բուն նշանակութիւնը՝ ցաւ և վիշտ ըսել է:

Պատմութիւն որ կըսէ թէ հօանկ-ի երկու
կտոր վայտէ խաչ մը ձեւացընելով տնտնը միս-
ուելուն ե[illegible]ն Յուդէն ըսուելու պատճառ տը-
ւաւ. կը ցուցնէ որ ոչ ձեւով իրարու վրայ դըր-
ուած և կցուած վայրը, և մեղաց քաւութիւնը;
իրարու հետ նմանութեան մէկ յարաբերութիւն մը ու-
նին. և որովհետև այս յարաբերութիւնս բնական
չէ. հարկ կըլլայ ըսել թէ Աստուծոյ կողմէն առ
առաջին մարդոյն արուած մէկ յայտնութիւն մըն է:

Պարզ գրոց առաջ նշանագիր գործածող ազգ
մըն ալ Եգիպտացիներուն ազգն է. և ասոնց հիե-
րոգլիֆ (սրբանշագիր) ըսուած գրերնուն մէջ խա-
չը, կամ անգրեայ նաչը, (որ Թեւերուն վերի դի-
էն երկընցած կտորը չունի) երևաւոր կերպով ըսել
է: Կարդացողին ճիշդ աղեկ մտածելու նիւթ մըն է
ասիկա, թէ ինչպէս այս աշխարհքիս մէջ մահուան
գործիք եղած մէկ բանի մը ձեւ՝ եգիպտացիներուն
նշանագիրներուն մէջ երևաւոր կերպով կը նշանակէ:
Այս ձեւս քարի վրայ կը փորագրէին, և մեհեանա-

ներուն կամ կռատուններուն հիմը կը դնէին։ Կուռքերուն սուտ աստուած և նոքին հնարած ըլլալը աներկբայելի է. բայց աղօթարանները կուզէ՝ ճշմարիտին Աստուծոյ նուիրած ըլլան, կուզէ՝ սուտ աստուածներուն, իրենց հիմը խաչի նշան դրուիլը ինչ ըսել է. ևթէ ո՛չ այն, որ մարդս մեղապարտ ըլլալով արժանի չէ՝ որ Աստուած անոր աղօթքը լսէ. ինչպէս որ փարիսեցիները՝ ի ծնէ կոյր ին ըսին. «գիտենք զի Աստուած մեղաւորաց ո՛չ լսէ» (յովհ. թ). և այս արժանաւորութիւնը մարդկայն ապկը մեղաց գերութենէ ազատելու համար խաչեցուած փրկչին սուրբ խաչին և չարչարանաց արիւնքովը կը վաստկինք։ Կոստանդինուպոլսոյ Սենեպիս ըսուած հռչակաւոր կուռքին մեհենին կործանած ատենին՝ հիմունքը ամկէն խաչ փորագրուած նշան եղաւ քարի վրայ. և տեսնող հեթանոսներուն շատերը տեսնելով որ իրենց նախնիքն ալ խաչը կը յարգէին, և պատճառ չգիտնալով, իրենք այ պատճառը քրիստոնէ ը քարոզութենէն սովրած կին, քրիստոնեայ եղան։

Պարթեւ Պերսեպոլիս քաղաքին աւերակներուն մէջ գտնուած գերեզմաններուն քարերուն վրայ ալ փորուած խաչ գտնուեցաւ. նոր Ջնլանդիա ալ նշը գտնուեցաւ. որուն բնակիչները քրիստոնէութենէ բնաւ տեղեկութիւն չունին։

ԸՅԼ ԵՒ ԸՅԼՔ

Մէյ–ն՝ Պարոն Պատուէ՝ որ ժամանակ մը հարաւային Ամերիկայի Ռիւան գաւառին կուսակալն էր՝ յետադարձած՝ ի վերադիպանակ դէպքին մէջ հետեւեալը կը պրէ՝

«Ներսէսեանները երբ որ արեւադարձի ներքեւն ընկած երկիրները գանուելով մշակութիւն չեղած տեղեր քալելու ըլլան նէ՝ շատ անգամ ահագին թրուանիներու բանակի մը կը պատահին, որ իրենց ամբողջին մէջ պատսպարուած են, և քաղաքակիր գիտուորներ ամբողջ պահպանութիւն կընեն։ Ով են այս թշնամիները, որ պիտի քաղաքակրթ ճանապարհորդներն անգամ հետ դառնալու կըստիպեն։

«Օր մը Գ. Ներսէսեանը հետս առած ծառայեցին այցելութեան երթալու համար գիտը անդին անցայ։ Սկսայ անապատ և առանց մշակութեան դաշտի մը մէջ, որուն ծայրը տեսնելու աչքերնիս չէր գրներ. մէկ ըլլակ մը տեսայ, և մոտիկ ձիուորը չհետաձգեցի։ Ճանապարհորդակիցս ինձի ըսաւ թէ մշխիւններու բոյն է։ Ըսի. ինչ էլսես, այս աշխարհին հոգակոյտը այն էքսաի որգերուն քանը ի՞նչպես կրնայ ըլլալ։... Այս տանել խոտաձայտ չէ թէ մինչեւ մշխիւններուն բոյնը, ուր էարկի էր որ մշխիւնները մեզ ողջ ողջ ուտէին, այլ մինչեւ այնտեղ մշխիւններուն ճամբուն վրան։ Ես յիրաւի երբ որ մօտեցանք՝ անթիւ մշխիւններ տեսանք որ մէկ գծի վրայ քալելով ամենք կերթային ոմանք կուգային։ և

ամէնուն ընթանը մէկ մէկ քան կար, կամ տերեւի մը կտոր, կամ մերմի մը հատ, կամ արմատի մը տա- շուք։ Միջնեները սեւ և խնամ խոշոր տնտակէն էին։

» Ինակորաններնուն քառասուն քայլափէն ա- ւելի չմտանցոյ, իր բարձրութիւնը երրորդ մասը կորած երեւոյթ մըն էր. և երեսուն կամ քառասուն քայլափի խարիսխ ունենալով բարձրութիւնը տասն և հինգ կամ քսան քայլափի կը հասներ։ Պ. Կրե- ֆօնդէն ինձի պատմեց որ, երբ որ երկրագործ մը դիտիկը փորելով առաջ գայած ժամանակը տասնի մրջիւններոյ մը պատահելու ըլլայ նէ՝ հարկ է որ ետ դառնայ. թէ որ մրջիւնոցը օդնական կերպով պա- շարման վիճակին մէջ գտնելու պատրաստութիւնն չու- նի նէ։ Ես տեսեալ անգամ մը իրեն պատահեր է։ Կուզու տեղը բանակ մը չինելին ետքը՝ տիչ մը ա- ռաջ ուրիշ բանակատեղ մը շինել հարկ ըլլալով իրեն պէտք եղած տեղին մօտ տասնի մրջիւններու բոյն մը տեսնելը է։ Հրատ մը ջուրին չորս ջին թղերակաձեւ փոս փորել տալով սկզբ չոր փոշուով լեցնել կու- տայ։ և այն փոյտերուն կեդրոն տակն եղած կոյ- կըսի մրջիւններուն բերդին փոս առնել նեսիլ։ Գիտնին սարսիլը և իրարու տատանելը մրջիւններուն փոխելու ճամբայ չին թողուր. որ իրենց բոյնին մէջ չկրնալով կենալ, որովհետեւ վտանգին պնար փչէր, գուրս կելլեն և չորս գիներնին պատած կրակին մէջ դիմելով կայրին։

» Ես մրջիւններուն համար կսեայ ըսուիլ թէ ամէնը մէկէն իրենց թշնամւոյն վրայ կը յարձակին։

վ_ասն զի թէ մարդ և թէ անասուն որքան ուժով ա_լ ըլլայ, ասոնց բոլորին վրայ երթալու ըլլայ նէ միւսներուն վրան կը թռչին. և ժամ մը չանցած՝ մերկ ոսկորները կը թողուն։

« Նոքը նոյն դաւառին մէջ ուրիշ տեսակ մրջիւններ տեսայ, որ ասոնց է քիչ աւելի չէին. բայց ոգտակար ալ կ'են. վասն զի մարդոց վրայ չեն յարձակիր. միայն ճանճերու և մոզեաներու և կար ճանրու և մանր անասունոց մսակեր են։ Ասոնք իրարու նման գունդ գունդ չարուած քարաքներուն տակէն ներս կը մտնեն, ատոնցը կը պաշարեն և ամէն մէջ ամերիկեան ոտնկներ կուտան. և ընդհանրապէս մեզի ընդունելի թուր ինչ կարգով և կան նէ նոյն կարգով ետ կը դառնան։

Վ_ենետկրպան։ Բրուսիայի պետին քաղաքն վենետկրպան ոչ_ոնդրան՝ Բրուսիայի տէրութեան գլխաւորներուն բնակչացը վրայ բան հետաքրքրական տեղեկութիւններ հրատարակեց։ 1855 ին դիմակ. ամէ բոլոր Բրուսիայի բնակիչներն էին 17,202,361 հոգի։ Ասոնց մէջ կային 10,534,750 քաղաքական. 6,418,312 հռոմէական. 1,380 պապական. 14,139 անապաքտիստ կամ կրկնակնունք. և 233,211 հրեայ։ Հաստատուն հաշիւներու նայելով բոլոր թագաւորութեան բնակիչներուն 100ին 61, աւետարանական ըսուած քրիստոնեաներէն են, և 100ին 37, հռոմէական։ Քաղաքականներուն շատ են Քոմերանիա, Պրանդէպուրկ, Սաքսէն, արեւելեան Բրուսիա և Սիլեզիա գաւառ-

ները. իսկ Ջենոսի եղբերը և Վէնդֆալիա հռոմէական շատ կան։ Ընեւմեան Իրուսիա՝ բողբականներուն և հռոմէականներուն համրանքը գրե՛ին հաւասար կուպայ. որովհետև 100ին 40 բողբական և 46ը հռոմէական են։ Ցոյները 1000 հոգի մը կ՛ելլեն. և շատը այս գաւառս կը բնակին։ Կրնայնուանքներէն 12,000ի չափ կը գըտնուին Վէնդֆալիա. և 1000ի չափ՝ արեւելեան Իրուսիա. որոնք ազէկ յաջողութեամբ երկրագործութեան կը պարապին։ 1000 հոգի մըն ալ Տուսէլտորֆի ընջանակը կան։ Ընապարդի դիները իրենց համար շահաւոր պայմաններով ուսուցուան ալ բնակելու հրաման առած են Վէնդֆալ գետեն անդին։ Իսկ յոյներուն շատը՝ Փ լիբզոն ըսուածներէն են. որ ուսուցանելէ գալեհելով Աֆղուրդի անուանները բնակեցան. և Իրնտերիք Խուլհելմոս Փ Իրուսիայի թագաւորը ատոնք իրեն օտարներն ընդունելով հոն բնակելու յատուկ թոյլատուութիւն ըրաւ։ Ընկաններուն շատը բուռնակ ան կիսաատանի մէջ են. մանաւանդ Ռօշն գաւառը, ուր աւելի՝ 24,000 հոգի կան. Պիլկիա և Վէնդֆալիա և Ինենոսի քովերն ալ կան։ Ռօշնի, Պրոմպերգի և Մար Քնվէրտեր շրջանակներուն մէջ բոլոր բնակիչներուն մէկ երրորդը, և գեղ կայ որ՝ կէսը հրեայ են. և Քուքսհմպուրգի և Մայնցի և Մայն գետին քովի Ֆրանքֆուրդ քաղաքի պահապան զօրաց մէջ 53 հրեայ գտնուիլը յատուկ յիշուած է։

Ռողբական բնակիչներուն ալ թիւը այսպէս քաժնուած է։ Ընն լուտերականները՝ որ ազգու-

թեան կրօնքէն զատուածներուն մեծագոյն մասը կը հաշմեն, 31,400 հոգի են. որ 59 հովիւ և 137 աղօթարան ունին: Ըսուածէետքը կը սեպուին ապրքընկեր-Ինան և գերմանացի ուղղափառ ըսուածները. հովիւներն և աղօթարաններն ժողովուրդներուն ճիշտ հին լուտերականներուն չափ: Կրոտոզներ, պաշտէիտ 3333 հոգի. 16 հովիւ. 50 աղօթարան: Մօրավեան էղեպյրները. 3,030 հոգի. 31 հովիւ. 27 աղօթարան: Իրվինկեանները, 1,336 հոգի. 13 հովիւ. 12 աղօթարան: Իլէմինկցի վերանորոգեալները 914 հոգի. 2 հովիւ. 1 աղօթարան: Հենգէլի հետեւող լուտերականները 683 հոգի. 4 հովիւ և 1 աղօթարան: Այս օտարազատներէն ունսղերի և Ս. Շարլի և Ս. Հենգօլերնի ընկանակները մէկ հոգի մըն ալ չկայ: Ասոնց լուտերականներն ու գերմանացի ուղղափառ ըսուածները Վ. Էոդֆալիայէն զատ տէրութեան ամէն երկրկան: Կրոտոզներն ալ Ս. Ըն միայն չկան: Մօրավեան եղեպյրներուն շատը Փիլեվեա և Պրանտէպուրկ գաւառներն են: Իրվինկեանները Նոռիրանիա. արեւելեան Բրուսիա և Պրանտէպուրկ: Իլէմինկցի վերանորոգեալները միայն Տուսելտորֆի ընկանակին Ելպերֆելտ քաղաքը կը գտնուին. իսկ մենոնկլեաններն Նոռիրանիա և Պրանտէպուրկ և Փիլեզիայի մէջ ցրուած են: Կը տեսնենք որ աղանդաւորներուն աւելի զարգացած տեղերն են Փիլեվեա, Նոռիրանիա և Պրանտէպուրկ. իսկ քիչ գտնուած տեղերնին են Վ. Էոֆալիա և Ռէն գետին եզերքը:

Ընկալել ամենասրբեան Հոգւոյն Տեառնից զբո-
նել օրագիրը հետեւեալը կը պատմէ. «Երտերուն
անհագը կը պատճէին թէ այս օրերս մեր եպիսկո-
պոսներուն ձեռնադրութեան հրաժարականը տա-
րուն պատճառ՝ իրեն առողջութեան վիճակը խախուտ
ըլլան էր. բայց մենք կը կարծենք թէ ասոր իր
եպիսկոպոսական աթոռը ձգելու ուրիշ պատճառ մի-
այն ունենայ։ Կ'երեւի որ պետրոսեան եպիսկոպոսը
քիչ առնէն՝ իր վրայ ընդհանուր չար ասորին
կարգե անձի մը հետ աշխատիլը է. ինչպէս մը
առնուազն ըսելը կ'ապտակ ենք. բայց եպիսկո-
պոսը մոռցեր որ այս բանին հետեւութիւնը եկեղ
ատեն գործոյն պիտի չերեւար ան. և որովհետեւ
կ'երեւար Աթոռատիրոջ խղճմտանքը պահել, ոչ ըսած
էր թէ՝ ազգին չգոհացնելու վրայ սիրտը առարկայ ըլ-
լայ, հրաժարական տալով, և իրեն ապրուստի հա-
մար բան մը չուզելով. առանձին իր կարգին պատճ-
ը պահել ուզելով որ այսպէս անխոհեմ գործքով մը
կ'ընար կորսնցնել կամ վտանգի մէջ իյնալ»։ Այս
եպիսկոսը՝ անդնայի Տորքնը քաղաքին եպիսկոպոս
էր։